

*****

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

*****

УДК 340.132.6

М. М. Садовський

аспірант
Класичний приватний університет

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

У статті проаналізовано існуючі підходи до розуміння поняття “тлумачення норм права”, визначено основну мету та додаткові цілі тлумачення правових норм, досліджено функції тлумачення норм права, встановлено об’єкт і предмет тлумачення, висвітлено значення тлумачення норм права.

Ключові слова: тлумачення норм права, тлумачення-з’ясування, тлумачення-роз’яснення, мета тлумачення, функції тлумачення, об’єкт тлумачення, предмет тлумачення.

Поняття “тлумачення” (interpretatio) є багатозначним, у широкому розумінні – це будь-який пізнавальний процес, спрямований на пояснення явищ природи або суспільних явищ. У більш вузькому значенні під “тлумаченням” розуміють пояснення висловів, формул, символів тощо, тобто знаків природної або штучної мови. Терміном “тлумачення” позначають також сукупність значень (змістів), які надаються знакам природної або штучної мови. Таким чином, термін “тлумачення” означає, з одного боку, певний розумовий (пізнавальний) процес, спрямований на пояснення знакової системи, а з іншого – результат цього процесу, виражений у сукупності висловлювань природної мови, що надає вказаній системі певного значення [17, с. 5].

В юридичній науці та практиці аналогічно використовують поняття “тлумачення права (норм права, закону)”. Традиційно “тлумачення правових норм” визначають як “встановлення змісту нормативних актів, спрямованих на розкриття вираженої в них волі законодавця” [8, с. 66]. Питання про загальне поняття “тлумачення норм права” є традиційним для юридичної науки загалом та теорії держави та права зокрема. Проте, як слушно зазначає М. М. Вопленко, в літературі воно “продовжує залишатися дискусійним” [11, с. 369].

Метою статті є загальнотеоретичне вивчення поняття “тлумачення норм права”. Ця мета зумовила відповідну сукупність завдань: проаналізувати існуючі підходи до розуміння поняття “тлумачення норм права”; визначити основну мету та додаткові цілі тлумачення правових норм; дослідити функції тлумачення норм права; встановити

об’єкт і предмет тлумачення; висвітлити значення тлумачення норм права.

Тлумачення правових норм – процес, який має місце у будь-якому випадку, коли необхідно встановити зміст нормативних приписів. Більшість авторів, визнаючи важливість інтерпретаційної діяльності, пов’язують її лише із застосуванням права. Так, на думку П. О. Недбайло, тлумачення – це “така стадія застосування правових норм, коли вже відомі факти, що потребують правового вирішення, обрана відповідна норма, перевірена її істинність та обов’язковість, з’ясовані межі її дії. Залишається лише встановити її повний та точний зміст, щоб зробити остаточні та безпомилкові висновки” [9, с. 325]. На думку І. Сабо, “тлумачення – не операція, що проводиться абстрактно, а активна діяльність, яка є складовою, елементом правозастосування” [16, с. 10]. А. С. Піголкін визначає тлумачення як “внутрішній розумовий процес, що відбувається у свідомості особи, яка застосовує правову норму, – це необхідний підготовчий етап, передумова для правильного вирішення конкретної справи” [13, с. 283].

Разом з тим, інші автори зазначають, що тлумачення тягне юридичні наслідки не лише у сфері застосування права. Так, С. С. Алексєєв зауважує, що “в процесі застосування юридично важливо не лише точно інтерпретувати те чи інше формально закріплене правове положення, а й розтлумачувати право в цілому – його зміст, його принципи, соціально-політичне значення тощо. Таким чином, вже на цьому етапі розгляду питань тлумачення необхідно констатувати, що його специфічні правові аспекти спираються, по-перше, на те, що воля законодавця набуває нормативного, спеціально-юридичного

вираження, і, по-друге, на те, що юридичне тлумачення є елементом правозастосовного процесу" [1, с. 296].

Таким чином, проблема тлумачення, як слушно зазначає В. В. Лазарев, "виходить за межі правозастосування або реалізації права. По-перше, вона має самостійне значення в процесі наукового або повсякденного пізнання державно-правового життя. По-друге, необхідність чіткого уявлення про зміст чинних норм виникає в процесі правотворчих робіт. Ані видати новий акт, ані систематизувати наявні неможливо без знання справжньої волі законодавця, яка набула офіційного вираження" [11, с. 214].

Чимало вчених (Є. В. Васьковський, С. І. Віленьянський, А. І. Денисов, Б. В. Щетінін та ін.) називають тлумаченням розумову діяльність, спрямовану на з'ясування змісту правової норми. Так, на думку Є. В. Васьковського, "тлумаченням (Auslegung, Deutung), або інтерпретацією (interpretatio, interpretation), називають сукупність прийомів та способів, що застосовуються до творів людського духу з метою їх розуміння. Сутність процесу розуміння полягає, з психологічної точки зору, в тому, що умовні знаки, які слугують засобом духовного спілкування людей між собою (тобто слова, письмо, образи тощо), порушують у тій особі, котра їх сприймає, ті самі уявлення, поняття, відчуття, які пов'язувалися із цими знаками особою, котра їх вжила" [3, с. 30].

Інші вчені (С. О. Голунський, М. С. Строгович, Ю. Г. Ткаченко) під тлумаченням розуміють *роз'яснення* норм права. Так, у радянській юридичній літературі використовували таке визначення тлумачення: "акти державних органів та висловлювання окремих осіб, що мають за мету роз'яснення змісту правової норми" [14, с. 6].

Однак, на думку більшості вчених, такі підходи є неповними, однобічними та не охоплюють усю багатоманітність діяльності, що характеризує пізнання та пояснює зміст правових норм. Таким чином, можна стверджувати, що процес тлумачення права включає в себе два етапи: по-перше, з'ясування змісту норм права як обов'язковий етап тлумачення права, який полягає у тому, що особа усвідомлює зміст норм права "для себе"; по-друге, роз'яснення змісту норм права як етап тлумачення, при якому особа в тій чи іншій формі розкриває зміст норм права "для інших" осіб.

Як справедливо стверджує М. М. Вовленко, "вважати тлумачення лише з'ясуванням змісту права – означає ігнорувати спеціальну діяльність із роз'яснення права (акти тлумачення). І навпаки, зводити тлумачення тільки до роз'яснення змісту права – означає ігнорувати розумовий, пізнавальний процес, який передуює будь-якому роз'ясненню. Для того, щоб роз'яснити сенс певного явища для інших суб'єктів, необхідно, перш за все, усвідомити його для себе. Тому "з'ясування" та "роз'яснення" –

це дві діалектично взаємопов'язані сторони процесу тлумачення права" [12, с. 369–370].

Традиційно, під "основною метою тлумачення" розуміють "правильне, точне й однакове розуміння та застосування закону, виявлення його суті, яку законодавець вклав у словесне формулювання" [5, с. 51]. Разом з тим, як зауважує А. С. Піголкін, тлумачення може мати й більш конкретну мету – "розкрити зміст того чи іншого терміна чи виразу, вжитого в нормативному акті, пояснити, на кого норма поширюється, чи підлягає певний конкретний випадок вирішенню на підставі норми, що тлумачиться, тощо" [15, с. 9].

Таким чином, окрім основної мети тлумачення норм права можна виділити й додаткові *цілі* тлумачення, до яких, зокрема, віднести:

- сприяння правильному вирішенню конкретних юридичних справ і формуванню матеріальних і процесуальних правовідносин;
- забезпечення зрозумілості змісту правових норм;
- забезпечення одноманітності та стабільності юридичної практики;
- забезпечення внутрішньої узгодженості чинного законодавства тощо.

Визначені цілі тлумачення конкретизуються у його *функціях*. Так, наприклад, С. С. Алексєєв називає такі функції тлумачення норм права:

- пізнавальна – впливає із самого змісту, суті тлумачення, в процесі якого суб'єкти пізнають право, зміст правових приписів;
- конкретизації – під час тлумачення правові приписи уточнюються з урахуванням конкретних обставин;
- регламентуюча – тлумачення у формі офіційного роз'яснення завершує процес нормативної регламентації суспільних відносин, тобто суб'єкти реалізації права повинні керуватися не лише юридичними нормами, а й актами їх офіційного тлумачення;
- забезпечення права – певні акти тлумачення видаються саме для забезпечення єдності та ефективності правозастосовної практики;
- функція сигналізування – тлумачення нормативних актів дає змогу виявити їх недоліки технічного та юридичного характеру. Це є своєрідним "сигналом" для законодавця про необхідність удосконалення існуючих норм [1, с. 314–315].

Важливою науковою проблемою є визначення *об'єкта* тлумачення норм права. Так, на думку В. С. Нерсисянца, об'єктом тлумачення норм права є відповідний конкретному регуляторного випадку (конкретній ситуації) текст того нормативно-правового (правовстановлюючого) акта, в якому виражена норма, що тлумачиться [10, с. 493]. Разом з тим, на нашу думку, в сучасних умовах роз-

глядати як об'єкт тлумачення лише юридичні нормативні акти – письмові акти-документи, що містять норми права, не зовсім правильно. По-перше, об'єктом тлумачення може бути не лише нормативно-правовий, а й правозастосовний акт, а також юридична практика тощо. По-друге, такий *моністичний* підхід не враховує взаємозв'язку природного та позитивного права. Тому цілком законним у сучасних умовах є формування *плюралістичного* підходу до розуміння об'єкта тлумачення. Це пояснюється зростанням ролі таких правових регуляторів, як, наприклад, акти Конституційного суду України, господарських судів та судів загальної юрисдикції, джерела міжнародного права (звичаї, рішення Європейського суду з прав людини тощо), нормативні, індивідуальні та змішані національні та міжнародні договори, прецеденти тощо.

Окрім того, Я. С. Вольфовська пропонує розмежовувати поняття “об'єкт” та “предмет” тлумачення. Об'єкти – це ті правові явища, процеси та стани, на які спрямована діяльність суб'єкта. *Предмет* тлумачення – це та частина об'єкта, яка на сьогодні безпосередньо піддається усвідомленню, оцінюванню, роз'ясненню тощо. Наприклад, якщо об'єктом тлумачення є нормативно-правовий акт, то предметом – конкретні статті нормативного акта (їх частини, пункти тощо), якщо ж норми права – їх структурні елементи (гіпотеза, диспозиція, санкція), поняття, терміни тощо [4, с. 11].

Одним з критеріїв правильності тлумачення норми права в науковій літературі називають “внутрішнє переконання інтерпретатора”. Так, А. С. Піголкін зазначає, що внутрішнє переконання інтерпретатора означає, передусім, сувору та свідому впевненість, відсутність сумнівів щодо правильності висновків з дослідження нормативного акта, впевненість у тому, що все необхідне враховано при встановленні його змісту. Це “суб'єктивне відображення об'єктивно існуючого змісту нормативного акта” [15, с. 32].

На думку Н. Л. Гранат, “безпосередній механізм тлумачення” являє собою “внутрішнє переконання у правильності певного результату з'ясування змісту правової норми” [6, с. 20–23]. В. Ф. Бохан визначає структуру внутрішнього переконання, що включає пізнавальний, емоційний, оціночний та вольовий компоненти. Взаємозв'язок цих компонентів відображається схематично “пізнати – зрозуміти – пережити – прийняти як істину – підготувати рішення” [2, с. 53].

Разом з тим, внутрішнє переконання в правильності розуміння нормативного акта ще не гарантує правильності його тлумачення, інтерпретатор може помилитися при його дослідженні та зробити хибні висновки. Тому, як слушно зазначає А. С. Піголкін, внутрішнє переконання в тлумаченні права є не критерієм, а лише засобом оцінювання результату тлумачення [15, с. 32].

Крім того, воля законодавця, що міститься у нормах права, виражається не лише за

допомогою загальноновживаних слів, а й специфічних термінів. При цьому використовують різні техніко-юридичні засоби та прийоми, враховують різні способи, методи й типи правового регулювання. Саме це зумовлює необхідність спеціальних юридичних знань, які інтерпретатор має застосовувати при тлумаченні норм права. Передусім, це стосується тлумачення спеціальних термінів. Таким чином, необхідною умовою ефективності тлумачення є спеціальні юридичні знання та навички інтерпретатора.

Отже, необхідність тлумачення норм права викликана низкою об'єктивних та суб'єктивних причин. Коротко можна виділити такі:

- загальний, абстрактний характер норм права, необхідність розуміння їх змісту стосовно конкретної (іноді досить специфічної) ситуації;
- у нормативних актах воля держави виражається за допомогою засобів та прийомів юридичної техніки: специфічна термінологія, юридичні конструкції, система посилань тощо;
- недосконалість правових норм;
- взаємозумовленість суспільних відносин, що викликає необхідність системного підходу для розуміння правових норм;
- динамізм суспільних відносин, який законодавець об'єктивно не встигає врахувати;
- необхідність забезпечення єдиного розуміння та виконання норм права;
- прогалини та колізії у праві.

Тлумачення права має важливе значення в юридичній науці та практиці. Зупинимося лише на окремих, найбільш важливих моментах, що підкреслюють значення тлумачення.

У процесі тлумачення нормативних актів суб'єкти тлумачення пізнають, які вимоги висуваються до них та інших індивідів, у чому полягають їх права та обов'язки, які дії дозволяються або, навпаки, забороняються правом, які можуть бути результати недотримання вимог правових норм тощо.

Під час тлумачення також з'ясовують питання про соціально-політичне значення досліджуваної норми, про те, як ця норма допомагає виконувати завдання, що існують у суспільстві, з'ясовують її місце в загальній системі права [15, с. 25].

Тлумачення, як уже зазначалося, є необхідним та дуже важливим елементом юридичної діяльності, складовою єдиного процесу застосування права.

Тлумачення права є однією зі складових наукового процесу пізнання права, який, у свою чергу, становить частину загальнофілософської проблеми пізнання навколишньої дійсності [15, с. 30].

Тлумачення є одним із засобів зміцнення режиму законності, її забезпечення. Як зауважує А. С. Піголкін, без правильного та глибокого тлумачення закону (яким би досконалим він не був) неможливе зміцнення законності. Недостатньо глибоке та правильне тлумачення норм права і, відповідно, неправильне їх застосування здатне при-

звести до серйозних помилок при реалізації законів [15, с. 34].

Тлумачення норм права безпосередньо пов'язано із рівнем правосвідомості суспільства, який визначає здатність кожного окремого індивіда та суспільства в цілому правильно розуміти сутність правових норм, вимог закону та, відповідно, зумовлює міру дотримання законності [7, с. 201].

Тлумачення норм права має важливе значення у формуванні правових поглядів та переконань суспільства. На думку Ю. А. Дмитриєнко, порядок у суспільстві та законслухняність його членів прямо залежать від рівня правової культури суспільства, що можливо лише в умовах правової грамотності населення, тобто від уміння правильно трактувати норми права [7, с. 203].

Висновки. Таким чином, тлумачення норм права в узагальненому вигляді можна визначити як:

- важливу умову ефективної реалізації норм права;
- засіб, що забезпечує правильне, єдине розуміння та застосування права на всій території держави;
- неправильне тлумачення норми права є грубим порушенням законності, достатньою підставою для відміни або зміни ухваленого рішення;
- активний засіб правового виховання, дійовий “важіль” підвищення правової культури громадян та посадових осіб;
- сприяє встановленню прогалін та інших недоліків чинного законодавства.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – Москва : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
2. Бохан В. Ф. Психологический анализ содержания судебного убеждения / В. Ф. Бохан // Вопросы психологии. – Минск, 1970. – С. 34–53.
3. Васильковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов: Для начинающих юристов / Е. В. Васильковский. – Москва : Бр. Башмаковы, 1913. – 158 с.
4. Вольфовская Я. С. Объекты юридического толкования: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Яна Станиславовна Вольфовская. – Ярославль, 2007. – 187 с.
5. Всеобщая история государства и права : учебник / К. И. Батыр, И. А. Исаев, Г. С. Кнопов и др. ; под ред. К. И. Батыра. – Москва : Проспект, 2001. – 494 с.
6. Гранат Н. Л. Толкование норм права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел / Н. Л. Гранат, О. М. Колесникова, М. С. Тимофеев. – Москва, 1991. – 84 с.
7. Дмитриенко Ю. А. Роль толкования правовых норм в условиях современности / Ю. А. Дмитриенко // ФЕМИС. Ежегодник истории права и правоведения. – Москва : МГИУ, 2000. – Вып. 1. – С. 200–204.
8. Закон: создание и толкование / под ред. А. С. Пиголкина. – Москва : Спарк, 1998. – 283 с.
9. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – Москва : Госюриздат, 1960. – 511 с.
10. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для юрид. вузов и факульт. / В. С. Нерсесянц. – Москва : НОРМА–ИНФРА, 1999. – 552 с.
11. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юрист, 1996. – 472 с.
12. Общая теория права : курс лекций / под общ. ред. В. К. Бабаева. – Нижний Новгород : Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 544 с.
13. Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / под общ. ред. А. С. Пиголкина. – Москва : МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – 384 с.
14. Основы теории государства и права : учеб. пособ. для юрид. институтов и факультетов. – Москва : Госюриздат, 1963. – 563 с.
15. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – Москва : Госюриздат, 1962. – 166 с.
16. Сабо И. Социалистическое право / под ред. В. А. Туманова. – Москва : Прогресс, 1964. – 396 с.
17. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. Теория и практика / А. Ф. Черданцев. – Москва : Юрид. лит., 1979. – 168 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2014.

Садовский М. Н. Отдельные теоретические вопросы толкования норм права

В статье проанализированы основные подходы к пониманию понятия “толкование норм права”, определены основная и дополнительные цели толкования правовых норм, исследованы функции толкования норм права, разграничены объект и предмет толкования, определено значение толкования норм права.

Ключевые слова: толкование норм права, толкование-уяснение, толкование-разъяснение, цель толкования, функции толкования, объект толкования, предмет толкования.

Sadovskiy M. Several Theoretical Questions of Interpretation of the Law

The article analyzes the main approaches to understanding the concept of “interpretation of the law”. Concludes that the interpretation of law can not be viewed as a process of clarification or explanation of the content of the law. Interpretive process comprises two stages. The first of which – clarification of the content of the rule of law (interpreting for themselves). The second stage – the explanation of the content of the legal norm (interpretation for others).

Determined that the main purpose of the interpretation of the law is correct, accurate and uniform interpretation and application of law. Along with this, the interpretation may be other (more) objectives: ensuring clarity of legal norms, stability of legal practice, the correct solution of specific legal affairs, etc.

Investigated the function of interpretation of the law, which, according to the author, are: cognitive function, function specification, which regulates the function of ensuring the right function and alarm function.

Delimited by "object" and "subject" interpretation. Object of interpretation – those legal phenomena, processes and conditions to which the activity of the interpreter. Subject interpretation – this is the part of the object that is currently directly amenable to evaluation and explanation.

Determine the value of interpretation of the law, which is manifested in the fact that the interpretation: is the effective implementation of the law; ensures proper, uniform understanding and application of the law throughout the state, is an active means of legal education, helps establish the gaps and other shortcomings of the current legislation, etc.

Key words: interpretation of the law, interpretation-clarification, interpretation-explanation, the purpose of interpretation, the function of interpretation, the object of interpretation, the subject of interpretation.